

Den glemte avhandling : «Trygve J.B. Hoff: Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund»

av Arild Sæther & Tore Jørgen Hanisch

Trygve J. B. Hoff's doktoravhandling ble med heder forsvart for et fullsatt auditorium i 1939. Med mye positiv omtale og publisitet, skulle man tro at boken ville bli flittig brukt av norske økonomer. Det ble den imidlertid ikke. Dette skyldes etter vår oppfatning at professor Ragnar Frisch var sterkt uenig med Hoff både når det gjaldt politikk og metode.

Tore Jørgen Hanisch²

Arild Sæther³

Sammendrag

I 1938 utgav Aschehougs forlag Trygve Hoff's bok *Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund*. Spørsmålet som tas opp i boken, er hvorvidt det er mulig å skaffe til veie de nødvendige data for rasjonell økonomisk kalkulasjon i en sosialistisk økonomi. Hoff foretar først en grundig gjennomgåelse av den tidligere debatten om emnet og gir så en omhyggelig vurdering av de fremsatte forslag for å etablere et sett kalkulasjonspriser. Han konkluderer med at forslagene ikke lar seg gjennomføre i praksis. Boken fikk rosende anmeldelser i et stort antall aviser og i flere tidsskrifter, deriblant *Economic Journal* og *American Economic Review*. Forlagsrettighetene til en fransk og engelsk utgave ble solgt i 1939. På oppfordring fra professor Ragnar Frisch ble boken innsendt for vurdering for doktorgraden. Den ble med heder forsvart for et fullsatt auditorium i november 1939. Med den positive omtale og den gode publisitet, skulle meget tale for at boken ville bli flittig brukt av norske økonomer. Dette skjedde imidlertid ikke. Det skyldes etter vår oppfatning at Frisch var sterkt uenig med Hoff både når det gjaldt politikk og metode. Han mente at den frie markedøkonomien som Hoff anbefalte hadde spilt fallitt i mellomkrigs- tiden. Dessuten var han overbevist om at moderne økonomisk vitenskap burde formuleres matematisk. Hoff's hovedkonklusjon om at økonomisk kalkulasjon er svært vanskelig å gjennomføre i sosialistiske samfund klarte han vel egentlig aldri å ta inn over seg.

Innledning

Høsten 1938 utgav Aschehougs forlag boken *Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund*. Forfatteren Trygve Hoff (1895–1982) var godt kjent i det økonomiske miljøet i Norge. Han ble uteksaminert som statsøkonom fra Universitetet i Oslo i 1916. Deretter studerte han bank- og finansvirksomhet både i Frankrike og USA. Fra 1923 til 1927 var han finansmedarbeider i Dagbladet hvor han under pseudonymet Investor skrev ukentlige kommentarer om økonomiske spørsmål. Han engasjerte seg blant annet sterkt mot paripolitikken. Fra 1924 ledet han sitt eget firma, som han

kalte «Foretnings-økonomisk forskning». I 1935 ble han redaktør av *Farmand*, som han utviklet til det mest utbredte økonomiske tidsskrift i Norge. Her kjempet han med entusiasme *mot* tidens nye økonomiske reguleringer og *for* intellektuell frihet og demokrati. For Hoff var det kommunistiske Sovjet og det nazistiske Tyskland to uhyrlige systemer som måtte bekjempes med alle demokratiske krefter.

Navnene på kommunistenes avis *Friheten* og nazistenes *Fritt Folk* betraktet han som en hån mot demokratiet. *Farmand* ble kort tid etter den tyske okkupasjonen forbudt av Reichskommissar Terboven «*für immer*» på grunn av Hoff's provokatoriske anti-nazistiske artikler. Etter krigen fortsatte Hoff sin kamp for et liberalistisk samfunn og en fri markedsøkonomi. Dette gjorde han gjennom boken *Fred og Fremtid* som utkom like etter krigen og i sitt virke som redaktør.

Hoff's bok om økonomisk kalkulasjon under sosialismen vakte betydelig oppsikt. Den ble anmeldt i et stort antall ikke-sosialistiske aviser hvor den ble gitt svært positive anmeldelser og en særdeles negativ anmeldelse i tidsskriftet *Det 20de århundre – Mot dag*. Otto Luhn skrev at boken var *et utslag av en ung, ivrig, borgerlig sosialøkonoms altfor selvbevisste skrivekløe*. Og når slike unge og slett ikke «*usympatiske entusiaster*» skulle forsøke å løse de vanskelige sosialistiske problemer ved hjelp av *den smule økonomisk borgerlig viten som læres ved vårt universitet, da kan det ikke bli annet enn tøv*.⁴ Viktigere enn dette var at den ble gitt svært gode anmeldelser i internasjonale tidsskrifter også av politiske motstandere.

Debatten om sosialismens gjennomførbarhet

Det er ingen overdrivelse å si at den russiske revolusjon i 1917 sjokkerte den vestlige verden. Sosialisme og klassekamp fremsto nå som en konkret og alvorlig trussel. Riktignok utviklet ikke revolusjonen seg helt etter den marxistiske oppskriften, og sosialismens interne kritikere kunne hevde at revolusjonen kom på feil måte og på feil sted. Russland skulle ut fra kjente teoretiske kriterier ennå ikke være modent for revolusjonen, og den «*burde*» i stedet ha kommet i et mer utviklet kapitalistisk land, f eks Tyskland. Helt uavhengig av teoretisk ståsted var revolusjonen en realitet som vanskelig kunne overses. «*Det lysner broder det lysner i øst*», sang man i den norske arbeiderbevegelsen. Det norske arbeiderparti meldte seg i 1919 inn i den nystiftede internasjonale kommunistiske bevegelsen Komintern.

Revolusjonen kom altså ikke i Tyskland, men det var ikke så meget om å gjøre. Både i Tyskland og i Østerrike sto revolusjonære sosialistiske bevegelser sterkt etter nederlag og politisk sammenbrudd under første verdenskrig. Dette var bakgrunnen for at østerrikeren Ludwig von Mises startet en motoffensiv mot sosialisme og planøkonomi. I 1920 publiserte Mises sin artikkel «*Die Wirtschaftsrechnung im sozialistischen Geheimwesen*» i tidsskriftet *Archiv für Sozialwissenschaften*.⁵ Tesen til Mises var at sosialisme er uforenlig med rasjonell økonomisk atferd. Systemet ville aldri kunne fungere tilfredsstillende fordi det manglet et marked for kapitalvarer. Uten noe marked kunne det heller ikke være noen pris for slike varer. Dermed vil rasjonell økonomisk kalkyle og effektiv organisering av produksjonen bli umulig. Slike priser kunne ifølge Mises bare oppnås i en markedsøkonomi. Uavhengig av ham, hevdet tyskeren Max Weber i *Grundriss der Sozialökonomi* (1922) at rasjonell kalkulasjon ikke er mulig i et fullstendig sosialistisk samfunn. Mises' posisjon ble støttet av hans student og kollega Friedrich August von Hayek og den britiske økonomen Lionel Robbins.

Dette spørsmål var tidligere tatt opp av den italienske økonom Enrico Barone (1859– 1924). I en artikkel fra 1908 hevdet han at en sosialistisk, og mer generelt en kollektivistisk økonomi, kunne nå samme grad av effektivitet som en desentralisert markedsøkonomi. Dette kunne gjøres ved å benytte et system av simultane ligninger basert på produktfunksjoner og nyttefunksjoner, som beskrev sammenhengene mellom de individuelle aktørene i systemet. Ved å løse dette ligningssystemet, ville det være mulig å beregne likevektsprisene i en sosialistisk økonomi, og dermed gjøre det mulig å foreta en rasjonell allokering av ressursene.

Hayek og Robbins var ikke uvitende om dette, men understreket at en slik løsning ville være helt umulig å gjennomføre i praksis. (Hayek red. 1935) Man ville ikke kunne frem-skaffe den nødvendige informasjon om produkt- og nyttefunksjoner, og løsningen av ligningssystemet ville knapt være mulig å gjennomføre innenfor rammen av et menneskes levetid.

I en tale til American Economic Association i 1928 hevdet Fred M. Taylor at det var mulig å finne disse prisene ved hjelp av en metode basert på prøving og feiling. (Taylor 1929) I en artikkel i Economic Journal i 1933 kalt «Price formation in a Socialist Community» presenterte den britiske sosialistiske økonomen Henry. D. Dickinson en modell hvor forbruksgoder var privat eiendom og ble omsatt i et marked av selvstendige statlige bedrifter som var egne regnskapsenheter.⁶ Staten eide naturressursene og produksjonsmidlene for øvrig. Etterspørselskurvene for forbruksvarer kunne bestemmes ved god tilnærming ved systematisk å endre prisene. Han forutsatte at produksjonsmidlene ble solgt av statlige bedrifter til andre selvstendige statlige bedrifter. Dermed kunne også etterspørselen etter slike varer etableres ved omsetning i et faktisk marked. Tilsvarende for tilbudskurvene. Når systemet var vel etablert, ville prosessen antagelig bli overflødig, og prisene ville kunne bestemmes ved en matematisk simuleringsmodell.

Flere sosialistiske økonomer, deriblant Abba Lerner, Evan Frank M. Durbin og Oscar Lange, bygde videre på ideene til Taylor og Dickinson. Lange berømmet Mises arbeid og erkjente at han hadde delvis rett. Uten priser var det ikke mulig å foreta rasjonell kalkulasjon og dermed var det heller ikke mulig å ha en rasjonell økonomi basert på planlegging. Dette problemet kunne imidlertid løses ved å innføre en såkalt 'sosialistisk markeds økonomi', med ordinære markeder og markedspriser for forbruksvarer og 'parametriske priser' eller 'kvasi markeder' for produksjonsmidlene. (Lange & Taylor 1935)

På dette grunnlag brøt det ut en intens debatt. Lange som var både marxist og ny-klassisk økonom, kom til å spille en særlig viktig rolle. Ved hjelp av ny-klassisk analyse, som marxistene normalt avviste som «borgerlig», klarte han til en viss grad å tvinge Hayek over på defensiven. Denne debatten hadde ifølge Dickinson (1940) nesten gått i stå da Trygve Hoff utgav boken om økonomisk kalkulasjon i sosialistiske samfunn. Ifølge en svært vanlig oppfatning var debatten avgjort i Langes favør.

Trygve Hoff's bidrag til debatten

Hoff stiller altså spørsmålet om det er mulig å skaffe til veie de nødvendige data for rasjonell økonomisk kalkulasjon i en sosialistisk økonomi. I forordet skrev han at det burde være mulig å foreta en vitenskapelig analyse av dette spørsmålet uavhengig av hvilken politisk oppfatning man hadde.

Han hevdet likevel at deltakerne i debatten burde gjøre rede for sitt politiske ståsted. Selv hadde han opprinnelig hatt sympati for sosialistiske idealer, men denne sympati hadde gradvis veket plassen for en voksende skepsis.

For å kunne handle rasjonelt, understreker Hoff, må både den enkelte bedrift og samfunnet ha oversikt over hva alle de ulike handlingsalternativer koster. Uten en slik oversikt vil man ikke kunne vite om man handler i sam-svar med de oppstilte mål, og om man når det beste resultat i forhold til innsatsen. Bedriftslederne må vite hva de enkelte innsatsfaktorene koster for å kunne beregne kostnadene til det ferdige produktet. Dette gjelder enhver produksjon og ethvert samfunn. Så langt ser det ut til alle deltakerne i debatten er rimelig enige. Men så kommer det springende punkt: Kan de nødvendige data for en slik økonomisk kalkulasjon skaffes i et sosialistisk samfunn?

Hoff definerer sosialisme som «*et samfund hvor den private eiendomsrett til produksjonsmidlene er opphevet og hvor det foretningmessige initiativ ligger hos central- ledelsen som alene dirigerer næringslivet*». (Hoff 1938 s, 20). Han forutsetter at dette samfunn er helt selvforsørgende for å unngå at en eventuell forbindelse med kapitalistiske samfunn skal virke forstyrrende inn på analysen. Videre forutsetter han at individene i det sosialistiske samfunn har forskjellige anlegg, evner og smak, men at det ikke finnes noen egoistisk-individualistisk innstilling. Den siste forutsetningen gjøres fordi flere sosialistiske forfattere anser dette som en betingelse for at sosialismen skal kunne gjennomføres.

Til slutt forutsetter han at det i dette samfunnet til enhver tid eksisterer en viss begrenset mengde med ressurser, og at formålet med produksjonen er å nytte disse ressursene slik at de gir størst mulig behovstilfredsstillelse. Han presiserer at man må ha klart for seg hvilket formål et samfunn har for den økonomiske virksomheten. Uten et slikt formål vil kalkulasjonen kunne fremtre som temmelig meningsløs. Hvis målet er størst mulig tilfredsstillelse av innbyggernes behov slik de selv oppfatter dem, blir det en primær oppgave for sentralledelsen å ha korrekte data for disse behov eller preferanser. Hoff påpeker at det i sosialistiske samfunn byr på særlige vanskeligheter å skaffe seg slike data. Dette gjelder selv om forbrukerne kan anvende sin kjøpekraft (i form av forbruksanvisninger) til fritt valg av ulike varer og tjenester.

Ledelsen må samtidig forsøke å skaffe data for hva det koster å produsere de ulike varer og tjenester. Omkostningene vil avhenge av verdien på produksjonsmidlene som det altså ikke er noe marked for i et sosialistisk samfunn. Dette fremtrer som et spesielt problem. Til slutt må produksjonskostnadene kunne sammenstilles med dataene for forbrukernes preferanser i et helhetlig kalkulasjons-system slik at man kan få en anvisning på hvordan samfunnets begrensede ressurser bør brukes.

Hoff undersøker først en del av de omkostningselementer som ledelsen må kalkulere med. Han påviser at det også i sosialistiske samfunn må regnes med slike faktorer som risiko, amortisasjon, grunnrente og kapital-rente (selv om ikke renter betales) dersom det skal være mulig å utnytte ressursene rasjonelt. Han påpeker videre at disse omkostninger bare kan beregnes tilfredsstillende ved hjelp av priser på produksjonsmidlene. Det er imidlertid også en mer fundamental grunn til å skaffe seg slike priser: *Uten priser vil centralledelsen mangle anvisning på hvorledes og i hvilke kombinasjoner de forskjellige produksjonsmidler skal gis den økonomisk beste anvendelse.. Uten priser på produksjonsmidler vil centralledelsen ikke ha data til bedømmelse om innsatsen og offeret er større eller mindre enn resultatet. Uten priser på produksjonsmidler er kalkulasjon umulig og uten*

kalkulasjon vil rasjonell ledelse og rasjonell bruk av samfunnets ressurser være utelukket.» (Hoff 1938 s.185)

Det sentrale spørsmålet er altså om det kan fremskaffes priser eller vurderingskoeffisienter som på en god måte kan erstatte prisene i en markedsøkonomi. Dersom det skulle være mulig, ville kalkulasjonsproblemet være løst. Hoff foretar en grundig vurdering av de forslag som har vært framsatt og kommer til at han ikke kan godta noen av dem. Han fremhever at «*Den nu dominerende gruppe [av debattanter] mener at kalkulasjonsproblemet bare kan løses i socialistiske samfund, hvis de tillater konkurranseforhold i likhet med dem man finner i privatøkonomiske samfund Dette innebærer den bemerkelsesverdige innrømmelse at hel socialisme (med planledelse) ikke lar seg forene med økonomisk kalkulasjon.» (Hoff 1938 s.272)*

Hoff forkaster også Lange – Taylors 'prøving og feiling' som upraktiske og naive forsøk på å finne priser som markedet kan klare på en langt mer effektiv måte. Han understreker nødvendigheten av at alle priser i en økonomi må tilpasse seg simultant for at det skal være mulig å nå den generelle likevektsløsningen som Lange hadde som mål. Selv om slike «Lange-priser» mot formodning kunne beregnes, påpeker Hoff de mange problemer som oppstår dersom en sentral planleggingsøkonomi skal være effektiv. For å kunne foreta rasjonelle beslutninger om produksjon av ulike varer vil myndighetene bli nødt til å beregne verdier for profitt, rente, grunnrente og avskrivning uten hjelp av markeder.

Han kritiserer sosialistene for å basere sine planer på helt urealistiske forutsetninger som gjør modellene lite egnet til å løse de problemer de er konstruert til å løse. Han påpeker modellenes avhengighet av statisk likevekt når verden er dynamisk og understreker at sosialistenes har forsømt å analysere problemet om hvordan informasjon om de økonomiske størrelsene blir oppnådd og overført gjennom økonomien. Følgelig konkluderer han som Mises og Hayek, at sosialistenes «tankekonstruksjoner» for å få en planøkonomi til å fungere likeså effektivt som en markedsøkonomi er dømt til å feile. Han gjør imidlertid dette på et bredere og mer konkret grunnlag. Han gjennomgår herunder de mange spesifikke og til dels oppfinnsomme forslag som sosialismens tilhengere hadde kommet med for å imøtegå Mises innvendinger. Det er verd å merke seg at Hoff tar disse forsøk på alvor, og på denne bakgrunn høster han ros også fra politiske motstandere.

Hoff avslutter sin analyse med å påpeke at sosialistiske samfunn selvsagt kan eksistere, selv om de ikke kan foreta rasjonelle økonomiske kalkyler. Sosialistiske samfunn kan med «*ingeniørdyktighet*» og tilgjengelige ressurser bygge kraftverk, fabrikker og verksteder og produsere forbruksvarer. Det er heller ikke noe i veien for at bedriftene i et slikt samfunn ved hjelp av tvang eller ved å gi dem belønning kan drives med «*teknisk dyktighet*». Et sosialistisk samfunn som mangler industri av forskjellig slag kan gå i gang med å produsere nær sagt hva som helst. De kan også produsere produkter som blir betraktet som nyttige av innbyggerne i samfunnet. Spørsmålet er om de kan drives økonomisk effektivt og for å oppnå dette «*kreves et vurderingsapparat, et apparat med priser og omkostninger*» og det er på dette punkt at det *gjør sig særegne vanskeligheter gjeldende for socialistiske samfund.*» (Hoff 1938 s.277) Han mener slett ikke at sosialisme er umulig, men at systemet bare kan eksistere på et lavere produksjons- og forbruksnivå fordi viktige alternative kostnader vil mangle i analysen.

Boken som ble doktoravhandling

Boken vakte som nevnt betydelig oppsikt. Den ble også lagt merke til i utlandet og anmeldt i flere tidsskrifter, deriblant *American Economic Review* 1939⁷, *Weltwirtschaftliches Archiv* 1939⁸ og *Economic Journal* 1940⁹. Forlagsrettene ble solgt til det franske forlaget Librairie de Medices, Paris, og det engelske forlag William Hodge & Co., Ltd. London. Tidens Tegn skrev «*At en norsk teoretisk økonomisk bok allerede noen få måneder etter at den norske utgave er kommet blir oversatt til de to verdensprog er en begivenhet av rang og hører til sjeldenhetene, hvis det overhodet, har forekommet før*». ¹⁰ På grunn av krigen ble det ikke noe av den franske oversettelsen og den engelske kom først i 1949.

Trygve Hoff selv satte nok særlig pris på et brev han mottok fra professor Ragnar Frisch. Frisch var blitt utnevnt til professor ved Socialøkonomisk Institutt allerede i 1931 og Hoff hadde siden 1935 brevvekslet med Frisch. Umiddelbart etter at boken kom ut hadde Frisch fått tilsendt et eksemplar. Han kvitterte med brevet hvor han konkluderte: «Selv om jeg ikke kan garantere at jeg ikke senere med nøiere lesning vil finne meget å kritisere, må det foreløp-pige hovedinntrykk være meget behagelig. Jeg hadde lyst til å la Dem vite det med en gang. Jeg synes De burde innlevere den som doktoravhandling». ¹¹

Oppfordringen ble fulgt og Hoff forsvarte avhandlingen for et fullsatt auditorium den 25. november 1939. Frisch var opponent sammen med professor Wilhelm Keilhau. I tillegg var Norges Banks direktør Gunnar Jahn medlem av vurderingskomiteen. Dekanen for det Juridiske Fakultet professor Grundt presiderte over debatten. I henhold til referatene i Tidens Tegn og Aftenposten dominerte Frisch i en slik grad at professor Keilhau til slutt viftet med sitt gullur for å få ham til å stoppe. Ingen av vurderingskomiteens medlemmer var i tvil om at Hoff's avhandling tilfredstilte kravene til doktorgrad.

Hoff hadde altså produsert et arbeid av internasjonalt format som i høy grad engasjerte. Henry Dickinson sa i en overstrømmende anmeldelse i *Economic Journal* i 1940 at det var et sterkt behov for «*a comprehensive survey and a judicial summing-up*». ¹² Hoff hadde foretatt en kritisk gjennomgang av praktisk talt alt som var blitt skrevet om emnet på tysk og engelsk «*on a very high level of theoretical competence*». Dickinson konkluderte slik: «*He gives great attention to the arguments with which he disagrees and, if it is impossible always to accept his views, it must be admitted that it is a pleasure to read such a scholarly, clear and patient exposition*» Den planlagte engelske oversettelsen skulle i henhold til Tidens Tegn gjennomgås av ingen annen enn F. A. Hayek.

Hoff hadde altså på norsk levert et viktig arbeid på høyt internasjonalt nivå. Han hadde foretatt en betydningsfull oppsummering av debatten som vakte stor anerkjennelse hos politiske motstandere. Han hadde i sin kritikk av deres argumenter gjennomgått dem med en slik presisjon og saklighet at de kunne nikke anerkjennende til analysen selv om de var uenig i konklusjonen. Han hadde levert et arbeid som kunne blitt et internasjonalt standardverk og som etter vår mening burde blitt det i Norge. Dette ble stadfestet av Don Lavoie i 1985: «*To date, the best overall summary in English of the debate from this alternative perspective is Hoff* » (1985: 20).

Den engelske utgaven, Hoff (1949), kom som følge av krigen først ut i 1949 og fikk da nesten ingen omtale verken i Norge eller i utlandet. I 1981 utkom en ny utgave i USA med en innledning av Karen Vaughn (1981).

Hvordan kunne avhandlingen bli glemte?

Med den positive omtale og store publisitet som Hoff's avhandling fikk, skulle meget ligge til rette for at dette arbeidet ville bli flittig brukt av norske økonomer både i deres forskning og undervisning. Dette skjedde ikke. Krigen og den tyske okkupasjonen hadde nok en viktig del av skylden, men dette er neppe hele forklaringen.

Til tross for at det var Ragnar Frisch som hadde støttet Hoff i hans arbeid med avhandlingen, er det rimelig klart at verken form, innhold eller konklusjon passet særlig godt i forhold til de planer Frisch hadde for Sosialøkonomisk Institutt etter krigen. Frisch var allerede på slutten av 1920-årene kommet frem til at sosialøkonomien burde formuleres i et matematisk språk. Etter hans oppfatning hadde den «verbalisme» som Hoff representerte slett ikke fremtiden for seg. Moderne økonomi skulle formuleres matematisk, og derfor kunne boken vanskelig tas på alvor.¹³ Samtidig var Frisch enig i Oscar Langes syn om at i generell likevekt kunne enhver frikonkurranseløsning også nåes ved en sentralstyrt økonomi og vice versa. Dette skulle siden inngå som en sentral del av velferdsteorien. Men det var nett-opp denne påstanden som Hayek og Hoff aldri var villig til å akseptere både på grunn av insentivproblemet og informasjonsproblemet.

Sist, men ikke minst, var Frisch meget skeptisk til den frie eller desentraliserte markedsøkonomien som Hoff anbefalte. Den hadde, slik Frisch så det, brutt sammen under krisene i mellomkrigstiden, og fordelene ved økonomisk planlegging som alternativ eller supplement til markedets lunefulle innfall kunne dermed synes temmelig innlysende. Det var slik sett unødvendig å fremheve alternative oppfatninger.

For å undersøke i hvilken grad studenter ved Sosialøkonomisk Institutt ved Universitetet i Oslo i tidsrommet 1945–1985 kjente til Trygve Hoff og hans avhandling foretok vi en rask spørreundersøkelse.¹⁴ Alle de spurte kjente navnet Trygve Hoff og med ett unntak knyttet alle ham til redaktørstolen i tidsskriftet *Farmand*. De fleste visste også at Hoff var dr. philos, men ingen visste hva hans avhandling hadde som hovedtema eller at den var skrevet innen faget samfunnsøkonomi. Ingen kunne huske at det noen gang hadde blitt vist til Hoff's arbeid under forelesningene.

Denne påfallende mangel på oppmerksomhet overfor et såpass betydelig verk skyldes i stor grad uenighet om metode, men den skyldes også politisk uenighet. Frisch og Hoff hadde helt motstridende syn på årsakene til den økonomiske krisen i mellomkrigstiden og ikke minst i holdningen til planøkonomien. Dette går helt klart fram av en langvarig brev-veksling mellom dem fra 1935 til 1964. I et brev til Hoff av 10.11 1941 oppsummerer Frisch sitt syn på følgende måte:

Personlig tror jeg at vi går inn i en periode hvor mer utviklete former for næringsregulering vil tvinge seg fram. De er uunngåelige og jeg mener riktige mottrekk mot de misforhold som hadde dannet seg. De groteske utslag vi hadde i 30-årenes depresjonsperiode: bevisst vareø-deleggelse, permanent

arbeidsløshet og stillestående maskiner i en verden som led nød. De skyldtes nemlig etter min mening for en vesentlig del visse individualistiske trekk i de økonomiske system vi hadde.»¹⁵

Professor Frischs beundring for den økonomiske planleggingen i Sovjetunionen er vel kjent og blir stadfestet i et brev til Hoff så sent som sommeren 1958: «*Den depresjon som USA og delvis de vestlige land for tiden gjennomgår er, etter min mening, et nytt bevis for den tekniske underlegenhet ved et meget fritt næringsliv. Det er grotesk at en i USA nå er sjeleglad over at nasjonalproduktet ikke direkte synker, mens Sovjetsamveldet har en sikker og konjunkturløs vekst på 7 a 8 pct. pr. år.*»

Frisch var en stor beundrer av den sovjetiske planøkonomien, og kunne ikke være enig med Hoff's anbefalinger om en fri og desentralisert markedsøkonomi

Frisch var altså overbevist om at den økonomiske veksten var vesentlig større i øst enn i vest. Senere er det blitt rimelig klart at den fak-tiske veksten i Sovjet var atskillig lavere enn de offisielle tallene ga uttrykk for, og at produksjonen av essensielle forbruksvarer som mat og klær var svært lite å skryte av.

Diskusjonen mellom dem om hvilket økonomisk system som var det mest effektive, fortsatte også på 1960-tallet. I det siste brevet fra Frisch til Hoff fra 1964 erkjenner Frisch at Norge ikke har fått så mye igjen fra våre store investeringer som vi burde, men dette er ikke planøkonomiens feil:

«Min konklusjon av dette er ikke at en rasjonell form for økonomisk planlegging er frikonkurransen underlegen. Det er en mengde problemer som frikonkurransesystemet aldri vil kunne løse og som bare kan løses gjennom en rasjonell form for økonomisk planlegging.» Han gir «regjeringens udugelighet» skylden og det faktum at den går inn for «en ytterst naiv og fantasiløs form for økonomisk planlegging».

Professor Leif Johansen (1930–1982) tok over om bestyrer for Sosialøkonomisk Institutt etter Frisch og var som sin mentor overbevist om at planøkonomi var vesentlig bedre enn en såkalt fri markedsøkonomi. Han var en beundrer av Sovjetunionen og den økonomiske planlegging som foregikk der og hadde nok en viss følelsesmessig tilknytning til dette systemet. I senere år av sitt liv skrev han imidlertid artikler hvor han noe klarere presenterte fordelene ved en markedsøkonomi og problemene ved en sentralisert planlegging. (Johansen 1983)

Johansen var et fint og høyt respektert menneske og som fagmann var han åpenbart noe helt utenom det vanlige. På denne bakgrunn vakte det en viss oppsikt at han valgte å bli stående i Norges kommunistiske parti også etter at viktige deler av partiet var gått over i SV. NKP var i hele denne perioden sterkt knyttet til Sovjet. Johansen forsøkte aldri å indoktrinere sine studenter, formen var høyst nøktern og saklig, men han fremhevet sjelden forfattere med en mer kritisk holdning til sosialismen som f eks vår egen Trygve Hoff.

Virkingen av at avhandlingen ble glemt

Til dels som en konsekvens av dette kom den norske økonomiske politikken i årene etter andre verdenskrig til å bygge på stikk motsatte prinsipper av dem Hoff hadde anbefalt. Regjeringen

forsøkte ikke å bruke markedsprisene som grunnlag for kalkyle og ressursallokering. Markedet som informasjonssystem ble nær-mest avskaffet i og med at prisene ble forsøkt låst fast på nivået som gjaldt ved krigens slutt.

Man gjorde dermed heller ikke noe forsøk på å finne fram til likevektspriser ved prøving og feiling slik Lange og Taylor hadde anbefalt. Myndighetene forsøkte i stedet å fordele ressursene ved direkte reguleringer. Frisch støttet denne politikken og den ble for en stor del gjennomført av hans egne elever.

Samme dag som tyskerne kapitulerte ved tok Nygaardvold-regjeringen i London, ved provisorisk anordning av 8. mai 1945, en serie viktige bestemmelser, senere kalt «Lex Thagaard» etter opphavsmannen Wilhelm Thagaard. Anordningen formaliserte og utvidet myndighetenes kontroll over produksjon og handel, og den økonomiske handlefriheten ble dermed ytterligere innskrenket på selve frigjøringsdagen. Lex Thagaard åpnet for en sterk sentralisering av norsk økonomi og en vidtgående regulering av næringslivet. Etter forslaget fikk Prisdirektoratet, der Thagaard selv var direktør, en svært viktig posisjon i norsk økonomi:

«Den virksomhet som hører under Prisdirektoratet er av den største betydning for gjenreisningen og utbyggingen av næringslivet etter frigjøringen. [...] Foruten gjennom den egentlige prisregulering har Prisdirektoratet [...] fullmakt til å kontrollere nyetableringer og sette i verk direkte regulering av produksjon og omsetning og andre erhvervsmessige forhold, dels for å motvirke mislige forhold, dels til å fremme en bedre organisasjon av næringslivet. Dette er skjedd i adskillig utstrekning under okkupasjonen, og virksomheten på disse områder vil sikkert bli enda større i den første tid etter frigjøringen, når næringslivet skal tilpasses nye forhold.»

Vi merker her en betydelig tro på egen evne til å styre og en ikke mindre vilje til bruke de nødvendige virkemidler. Beslutninger som tidligere helt selvfølgelig hadde vært overlatt til markedet, skulle nå treffes sentralt av landets myndigheter også i fredstid. Hvorfor fikk vi en så vidtgående fullmaktslovgivning som etter en vanlig oppfatning strider mot sentrale rettsstatsprinsipper? Flere forfattere har forklart dette med å vise til de ekstraordinære forholdene som rådet rett etter krigen. Men Norge hadde allerede et omfattende system for rasjonering og prisregulering, innført av Thagaard selv i 1939. Det fantes dessuten alternativer til detaljregulering. Et land som Belgia hadde avvirket det meste av krigsreguleringene allerede høsten 1944, mens Sverige og Danmark gjorde det mer gradvis. De spesielle forholdene rett etter krigen kan neppe forklare hvorfor Lex Thagaard ble beholdt omtrent uforandret, lenge etter at denne type reguleringer var blitt avskaffet i andre vestlige land.

Hvem vant debatten om sosialismen?

På den internasjonale arena var det som tidligere nevnt østerrikerne Mises og Hayek som ledet an i debatten om sosialismen, og som hevdet at økonomisk kalkulasjon ville være umulig i et sosialistisk samfunn fordi man manglet markedspriser. Som svar på dette kom Lange med sitt forslag om en sosialistisk markedsøkonomi som gjorde et meget godt inntrykk på økonomer flest, enten de var sosialister eller ikke. Hayek kom imidlertid tilbake i en rekke artikler og bøker og påpekte at Langes teori i beste fall kunne fungere i et statisk samfunn hvor kjennskapet til teknologien og menneskenes

behov kunne forutsettes å være kjent. Langes forslag om en sosialistisk markedsøkonomi kunne derfor ikke lykkes i praksis. Argumentasjonen til Hayek og vår egen Hoff synes imidlertid å prelle av som vann på gåsa. Den alminnelige oppfatning etter krigen var at Lange, Dickinson etc. hadde vunnet debatten.

I 1969 publiserte James Buchanan *Cost and Choice* hvor han utfordret den alminnelige oppfatning blant økonomene om at Lange hadde vunnet kalkulasjonsdebatten. Han hevdet at det i virkeligheten var østerrikerne som hadde vunnet siden de forsto kostnadenes subjektive natur i markert motsetning til markedssosialistene og krediterte Hayek «*with providing a methodological basis from which the London School of Economics could flourish.*» I 1972 publiserte George Shackle, en tidligere student av Hayek og en stor beundrer av Keynes, en bok om tid og forventninger *Epistemics and Economics*. Denne boken, som ble et viktig gjennombrudd for subjektiv teori, behandlet østerriksk økonomi med stor respekt, og peker på nye veier for forskning med utgangspunkt i østerriksk økonomi. I 1973 publiserte Israel Kirzner sitt hovedverk *Competition and Entrepreneurship* og samme år utkom boken *Carl Menger and the Austrian School of Economics* med John Hicks som redaktør. Disse bøkene stilte ikke bare viktige spørsmål, men medførte at typisk østerrikske temaer ble gjort respekta-ble og stuerene. Da Hayek fikk Nobelprisen i økonomi i 1974, var den østerrikske renessansen et faktum. Hayek var også den vestlige økonom som fikk størst betydning for opposisjonen i Øst-Europa. Et hovedpoeng for Hayek, Hoff og den østerrikske tradisjonen er at kunnskapen er subjektiv, spredt, underforstått eller implisitt og aldri perfekt.

«In the neoclassical paradigm, knowledge is conceptualized as objective with production possibilities, costs and revenues constituting knowable objective constraints given which economic agents make maximum decisions.... According to the Austrian School as it has crystallized today, the economic problem is not, as the neoclassical school maintains, simply a question of how to allocate limited resources with alternative uses to limitless wants; rather, the problem is how subjective, or tacit, knowledge, necessarily fragmented and dispersed, can be socially mobilized.» Adaman og Devine (1997 s 60)

Berlin-murens fall i 1989 og sammenbruddet i de kommunistiske regimene i Øst-Europa og Sovjetunionen kom rimelig nok til å styrke den østerrikske posisjonen. Det var østerrikerne, med Mises, Hayek og vår egen Trygve Hoff som hadde trukket det lengste strå i debatten om sosialismen. Økonomisk kalkulasjon er svært vanskelig i sosialistiske samfunn.¹⁶

Referanser

Adaman, Fikret and Pat Devine (1997): *Economic Discovery and Market Socialism.*, *New Left Review* 221.

Bakke, Egil (1995): Trygve J. B. Hoff – et hundre års minne, *Kronikk i Aftenposten* 12.11.

Barone, Enrico (1908): *The Ministry of Production in the Collectivist State*, Oversatt og trykket i Hayek [Ed.]: *Collectivist Economic Planning*.

Trond Bergh (1987): *Storhetstid*, bind 5 av Arbeiderbevegelsens historie, Oslo 1987.

- Bergson, Abraham (1948): *Socialist Economics* i Howard S. Ellis (1948).
- Brodersen, Arvid (1975): *Forord til Trygve J. B. Hoff: Tanker og Idéer*, H. Aschehoug & Co, Oslo.
- Buchanan James M. (1969): *Cost and choice : an inquiry in economic theor.* Markham economics series, Chicago, Ill.
- Dickinson, H. D. (1939): *The Economics of Socialism*,. Oxford University Press, Oxford.
- Ellis, Howard S. [Ed.](1948) *Survey of Contemporary Economics*, Vol I. Blakiston, Philadelphia, Penn.
- Furre, B. (1993): *Vårt hundreår*, Universitets-forlaget, Oslo.
- Hayek, F. A. [Ed.](1935): *Collectivist Economic Planning: Critical Studies on the Possibilities of Socialism*, George Routledge and Sons, Ltd., London, New edition 1963.
- Hayek, F. A. (1935): *The nature and History of the Problem*, kap. I og *The Present State of the Debate*, kap. V. i Hayek[Ed.]: *Collectivist Economic Planning*.
- Hayek, F. A. (1940): *Socialist Calculation: The Competitive Solution*, *Economica* 7, May 1940. Trykket i Hayek 1948.
- Hayek, F. A. (1948): *Individualism and Economic Order*. University of Chicago Press, London
- Hicks, John (1973): *Carl Menger and the Austrian School of Economics*, Claredon Press, Oxford
- Hoff, Trygve J. B. (1938): *Økonomisk kalkulasjon i socialistiske samfund*. H. Aschehoug & Co , Oslo
- Hoff, Trygve J. B. (1945): *Fred og Fremtid Liberokratiets vei*. H. Aschehoug & Co, Oslo.
- Hoff, Trygve J. B. (1949): *Economic Calculation in the Socialist Society*. Oversatt av M. A. Michael. W. Hodge and Co. Ltd., London
- Hoff, Trygve J. B. (1975): *Tanker og Idéer* . Samlet, redigert og med forord av Arvid Brodersen. H. Aschehoug & Co, Oslo.
- Hoff, Trygve J. B. (1981): *Economic Calculation in the Socialist Society*. Liberty Press, Indianapolis
- Lange, Even (1998): *Samling om felles mål 1935–1970*, Aschehougs norgeshistorie bind 11.
- Lange, Oskar & Fred Taylor (1935): *Om socialismens økonomiske teori* , Finn Blytmanns Forlag, København 1974.
- Johansen Leif (1966): Prissystemet i de østeuropeiske land. *Statsøkonomisk Tidsskrift*.

Johansen Leif (1977): *Lecturers on Macroeconomic Planning. Part 1 General Aspects*. North-Holland Publishing Co., Amsterdam.

Johansen Leif (1978): *Lecturers on Macroeconomic Planning. Part 2 Centralization, Decentralization, Planning under*

Uncertainty. North-Holland Publishing Co., Amsterdam.

Johansen Leif (1983): *Kriser og beslutnings-systemer i samfunnsøkonomien*, Universitetsforlaget, Oslo.

Kirzner I. M. (1973): *Competition and entrepreneurship*. University of Chicago Press, Chicago.

Kirzner, I. M. (1979): *The Perils of Regulation: A Market-Process Approach*, An LEC Occasional Paper. Law and Economics Center, University of Miami School of Law. Republished as chapter six in *Discovery and the Capitalist Process*, University of Chicago Press 1985.

Lavoie, Don (1985): *National economic planning: What is left?*, Ballinger, Cambridge, MA..

Mises, L. (1920): «Economic Calculation in the Socialist Commonwealth». Gjennoptrykket i Hayek (1935).

Mises, L. (1936): *Socialism, an economic and sociological analysis*. Oversatt av J Kahane fra den tyske utgaven *Die Gemeinwirtschaft: Untersuchungen über den Sozialismus* (Jena: Gustav Fischer, 1922) Ny utgave. Liberty Classics Indianapolis, Ind 1981.

Robbins, L. (1934): *The Great Depression, London*. Books for Libraires, New York 1974.

Shackle, G. (1972): *Epistemics and Economics: a critique of economic doctrines*, University Press, Cambridge [Eng].

Sjøilen, E. (2002): *Hvorfor gikk det galt? Statens rolle i utviklingen av norsk næringsliv etter 1945*. Gyldendal Norske Forlag AS, Oslo.

Nasjonalbiblioteket: Brev veksling mellom Ragnar Frisch og Trygve J. B. Hoff 1935– 1964.

Taylor, F. M. (1929): *The Guidance of Production in a Socialist State*, American Economic Review Vol. XIX.

Vaughn, K. I. (1981): *Introduction to Trygve J. B. Hoff» (1981): Economic Calculation in the Socialist Society*.

Vaughn, K. I. (1994): *Austrian Economics in America: the migration of a tradition*. Cambridge University Press, Cambridge.

Noter

1 En spesiell takk til universitetsbibliotekar Tord Augland, Høgskolen i Agder og arkivar i Aschehoug forlag Anne Margrethe Jensen, som har ytet en stor innsats i å finne fram kildemateriale.

2 Tore Jørgen Hanisch – Professor i samfunnsøkonomi ved Høgskolen i Agder

3 Arild Sæther – Professor i samfunnsøkonomi ved Høgskolen i Agder.

4 Det 20de århundre: Mot dag nr. 7 1938, Oslo, Det norske arbeiderpartis forlag.

5 Oversatt til engelsk i «Economic Calculation in the Socialist Commonwealth» Hayek (1935).

6 Economic Journal, Vol 43, No 170, June 1933, side 237–250.

7 Vol. xxix, no.3 (September).

8 Band 50, Heft 1, Juli.

9 Vol. 50, June – September.

10 Tidens Tegn 14.03 1939.

11 Nasjonalbiblioteket. Brevsamling nr.761B 28.10 1938.

12 Vol 50, June-September, s. .270–274, Review of Hoff (1938).

13 En referee i Økonomisk forum sa dette med rene ord. Et slikt standpunkt er etter vår oppfatning klart urimelig og svært naivt sett fra et vitenskapsteoretisk ståsted.

14 Utvelgelsen av de som ble spurt var mer og mindre tilfeldig, men for å gjøre utvalget mer representativ tok vi kontakt med økonomer som hadde studert i hver femårsperiode.

15 Nasjonalbiblioteket. Brevsamling nr.761B 24.08 1964.

16 En lengre versjon av denne artikkelen er tidligere publisert i History of Economic Thought (nr 2 2003). Vi ville imidlertid gjerne ha den ut på norsk og sendte derfor en ny versjon til Økonomisk forum. Redaksjonen oppfattet artikkelen som «svært kontroversiell» og forlangte «alle polemiske utsagn» fjernet. Vi valgte da i stedet å sende artikkelen til Praktisk økonomi og finans.